

פרשת וישב

נוח לאדם שיפיל עצמו לכבשן האש

פתיחה

- ◇ מדוע תמר לא טענה במפורש בבית הדין שיהודה הוא האב?
- ◇ מי עוד נהג כמו תמר?
- ◇ האם ישנו דין יהרג ובל יעבור על הלבנת פנים?
- ◇ אם כן, מדוע לא נכללת הלבנת פנים ברשימת העברות שעליהן ישנו דין יהרג ובל יעבור?
- ◇ האם מותר להלבין פנים מדין רודף?
- ◇ מה דינה של הלבנת פנים פאסיבית?
- ◇ מה דין בן נח בהלבנת פנים?
- ◇ האם מותר להלבין פנים על מנת להציל מעברה?
- ◇ האם מותר לחלל שבת על מנת להציל מהלבנת פנים?

נוח לאדם להפיל עצמו לכבשן האש

אחרי מכירת יוסף כעבד, יהודה נפרד מאחיו ונשא אישה. בנו הבכור גדל, נשא אישה בשם תמר, ונפטר לעולמו תקופה קצרה אחרי כן, מבלי להשאיר אחריו תולדות. אז נשא אותה בנו השני של יהודה, ולמרבה הכאב גם הוא נפטר. יהודה חשש שתמר אחראית עבור אסונות אלו, ועיכב את נישואי הייבום של תמר לשלה, בנו הצעיר.

תמר הבינה שיהודה אינו מתכוון להסכים עם נישואיה לשלה, אבל נחושה היתה בדעתה ליטול חלק במצוות הייבום, לכן החליטה על נקיטת תחבולה, שתגרום לכך שיהודה עצמו ייבם אותה, על פי הדין שנהג קודם מתן תורה, לפיו היה ניתן לקיים את מצוות הייבום דרך כל קרוב הראוי לירש את המת, ולא רק דרך אחי המת¹.

חוזק רצונה להעמיד צאצאים מיהודה הביא אותה לעשות מעשה חריג, להתנהג כזונה, מכיוון שלא מצאה דרך אחרת נאותה להגשים את שאיפתה הקדושה. יהודה נמשך לקרבתה מבלי להכירה, והיא הרתה לו. במעשה זה לא היה פגם הלכתי, שכן קודם מתן תורה היתה הזונה מותרת, כפי שכתב הרמב"ם².

כעבור כשלושה חודשים, הודיעו ליהודה על הריונה של תמר: "וַיְהִי כְּמִשְׁלֵשׁ חֳדָשִׁים וַיֵּגֵד לַיהוָה לְאִמֵּר זָנָתָה תִּמְרָה כִּלְתֵּךְ וְגַם הֵנָּה הָרָה לְזַנּוּנִים"³. יהודה הסיק מכך שזנתה וחרץ את דינה למות בשריפה⁴. והנה, כאשר הוציאו את תמר אל המוקד, על אף שיכלה להציל את עצמה בנקל על ידי גילוי מיהו אבי העובר, היא בחרה שלא לעשות זאת. במקום זאת, היא הסתפקה ברמז שיובן ליהודה בלבד, כדי שלא להלבין את פניו ברבים.

¹ ראה רמב"ן בראשית לח, ח.

² רמב"ם הלכות אישות א, ד.

³ בראשית לח, כד.

⁴ ראה רש"י בראשית לח, כד ורמב"ן שם, להסבר הענין מדוע היה דינה למיתה.

היא שלחה אליו את החפצים שהשאיר בידה כמשכונות, וקיוותה שיודה על האמת ויבטל את גזר הדין, אך היתה מוכנה גם למות אם לא יודה מעצמו.⁵ וכך נאמר:⁶

"וְיְהִי כְּמִשְׁלַשׁ חֳדָשִׁים וַיֵּגַד לַיהוָה לְאֹמֶר זָנַתָּה תִמְרָה פִלְתָּךְ וְגַם הִנֵּה הָרָה לְזָנוּנִים וַיֹּאמֶר יְהוָה הוֹצִיאֶנָּה וְתִשְׂרָף: הוּא מוֹצֵאת וְהִיא שְׁלָחָה אֶל חַמִּיָּה לְאֹמֶר לְאִישׁ אֲשֶׁר אֵלֶּה לּוֹ אֲנִי הָרָה וְתֹאמֶר הֶכֶר נָא לְמִי הַחֲתָמָת וְהַפְתִּילִים וְהַמָּטָה הָאֵלֶּה".

הראשונים נחלקו בהבנת מניעיה של תמר:

הבכור שור מפרש, כי תמר לא רצתה לומר במפורש שהיא הרה מיהודה, משום שיהודה היה יכול להכחיש את הדבר, ואיש לא היה מוכיחו על כך.

"היא מוצאת - כשהוציאוה לשריפה אז שלחה אליו כדי שירחם עליה, ולא רצתה לומר: 'שאני הרה ממנו', שמא יכעוס ויאמר: 'לא היו דברים מעולם', מי יוכיח על פניו, אלא לאיש אשר אלה לו: אם תודה תודה, ואם לאו הנני אמות וקולר על צווארך, כי לא אוכל להוכיחך".

לשיטתו, לא היתה לתמר ברירה אחרת, ולכן אין ללמוד ממעשיה איסור גורף על הלבנת פנים ברבים.

רש"י, לעומת זאת, כותב:

"לא רצתה להלבין פניו ולומר 'ממך אני מעוברת', אלא 'לאיש אשר אלה לו...' אמרה, אם יודה מעצמו, יודה, ואם לאו ישרפוני, ואל אלבין פניו".

מקורו של רש"י בדברי הגמרא במסכת ברכות:⁷

"נוח לו לאדם שיפיל עצמו לתוך כבשן האש ואל ילבין פני חברו ברבים. מנלן - מתמר, שנאמר: 'היא מוצאת' וגו'".

לא מצאנו ביטויים דומים בייחס לעבירות חמורות אחרות. והסיבה לכך היא, שהביוש ברבים דומה בבחינת מה לרציחה, כי פני המתבייש מלבינים ונראה כמת, ויש שצער הבושת מר מן המוות עצמו, כמובא **בשערי תשובה**⁸ **לרבנו יונה**:

"והנה אבק הרציחה - הלבנת פנים, כי פניו יחווירו ונס מראה האודם, ודומה אל הרציחה. וכן אמרו רבותינו זיכרונם לברכה (בבא מציעא נח ע"ב). והשנית, כי צער ההלבנה מר ממוות, על כן אמרו רבותינו זיכרונם לברכה (בבא מציעא נט ע"א): לעולם יפיל אדם עצמו לכבשן האש ואל ילבין פני חברו ברבים. ולא אמרו כן בשאר עבירות חמורות, אכן דמו אבק הרציחה אל הרציחה, וכמו שאמרו (סנהדרין עד ע"א) כי יהרג ולא ירצח. ודומה לזה אמרו שיפיל עצמו לכבשן האש ואל ילבין פני חברו ברבים. ולמדו זה מענין תמר, שנאמר: 'היא מוצאת והיא שלחה אל חמיה' וגו' (בראשית לח, כה), הנה כי אף על פי שהוציאוה לשרף, לא גלתה כי היתה הרה מיהודה, שלא להלבין פניו".

⁵ בחידושי הריטב"א (מיוחס לו) בבא מציעא נט ע"א כתוב: "היא 'מצאת' בלא אל"ף, כמו 'ויצת אש', שכבר היתה האש ולא שלחה לו אלא ברמז, ואם לא היה מודה לה, לא היתה מפרסמתו. פר"ח". וראה פתח עינים שם.

⁶ בראשית לח, כד-כה.

⁷ ברכות מג ע"ב; בבא מציעא נט ע"א.

⁸ שערי תשובה ג, אות קלט.

מקורות נוספים לחומרת האיסור, אנו מוצאים במקומות נוספים בחז"ל. במדרש מסופר, שיוסף בחר להסתכן בהריגה על ידי אחיו, כאשר ציוה "הוציאו כל איש מעלי" לפני שהתגלה אליהם. וזו לשון המדרש:

"כיון ששמע יהודה כך, צעק ובכה בקול גדול ובמר נפש. אמר, כי איך אעלה אל אבי והנער איננו אתי וגו', אמר לו יוסף: בא ונתווכח שנינו, אמור מילך וסדור דינך. מיד אמר יהודה לנפתלי: לך וראה כמה שווקים יש במצרים. קפץ וחזר. אמר ליה: שנים עשר. אמר יהודה לאחיו: אני אחריב מהן שלושה וטלו כל אחד מכם אחד ולא נשאר בהם איש. אמרו לו אחיו יהודה: מצרים אינה כשכם, אם אתה מחריב מצרים, תחריב את העולם כולו".

כאשר יהודה פגש את יוסף, טרם התגלותו, פנה אליו בדברי תחנונים שמשולבים בהם גם טענות, האשמות ואיומים, כשני מלכים המדיינים זה עם זה. יהודה, שערב ליעקב אביו עבור בנימין, היה מוכן להחריב את כל מצרים על מנת להציל את בנימין. ממשיך המדרש:

"באותה שעה, 'ולא יכול יוסף להתאפק. אמר רבי שמואל בר נחמן: לסכנה גדולה ירד יוסף, שאם הרגוהו אחיו, אין בריה בעולם מכירו. ולמה אמר: 'הוציאו כל איש מעלי'? אלא כך אמר יוסף בליבו: **מוטב שאהרג ולא אבייש את אחי בפני המצרים**".

יוסף בחר להתגלות לאחיו, אך קודם לכן ציוה להוציא כל איש מעליו, כדי שלא יישאר אף מצרי בחדר. המדרש מציין כי יוסף נטל על עצמו "סכנה גדולה" בכך שהרחיק את המצרים, כי אם אחיו הזועמים היו הורגים אותו לאחר שהוציא את כל אנשיו, "אין בריה בעולם מכירו", לא היה מי שיגן עליו.

הסיבה למסירת נפש זו היתה: "מוטב שאהרג ולא אבייש את אחי בפני המצרים". אם כן, גם ממעשה יוסף ניתן ללמוד את העיקרון של מסירות נפש על מנת שלא להלבין פני חברו ברבים.

מקור נוסף, הוא דברי הגמרא **בכתובות**⁹, שם מסופר על מר עוקבא והעני. מר עוקבא היה רגיל מדי יום ביומו להניח ארבעה זוזים בחור העשוי במפתן ביתו של שכנו העני, מבלי שהעני יראה מי הוא התומך בו. יום אחד אמר העני בליבו: אלך ואראה מי עושה אתי את החסד הזה. באותו היום התאחר מר עוקבא בבית המדרש יותר מהרגיל, ובאה אשתו ללוותו, וכשהגיעו לביתו של העני, וכשראה העני שמר עוקבא מטה את הדלת להניח את הזוזים, יצא אחריהם. מיד הרגישו בדבר והחלו לרוץ כדי שלא יגלה העני מי מיטיב עמו ולא יתבייש בפניהם. לבסוף, כדי להשתמט מן העני שרדף אחריהם, נכנסו מר עוקבא ואשתו לתוך תנור אחד שהיה גרוף מאש, אך היה בו עדיין חום לוחט, "עיילי להווא אתונא דהוה גרופה נורא", ורגליו של מר עוקבא נכוו מחום התנור. ומדוע היו צריכים לברוח ולהיכנס לתוך תנור לוחט?

על שאלה זו משיבה הגמרא שם:

"דאמר מר זוטרא בר טוביה אמר רב, ואמרי לה אמר רב הונא בר ביזנא אמר רבי שמעון חסידא, ואמרי לה אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: נוח לו לאדם שימסור עצמו לתוך כבשן האש ואל ילבין פני חברו ברבים; מנא לן? מתמר, דכתיב: 'היא מוצאת'".

חומרת איסור הלבנת פנים

⁹ כתובות סז ע"ב.

בבואנו לעמוד על חומרת איסור הלבנת פנים, עלינו לברר האם דין "נוח לו לאדם שיפיל עצמו לכבשן האש ואל ילבין פני חברו ברבים" הוא הלכה מחייבת או מנהג חסידות. אם נאמר שזו רק מידת חסידות, עולה השאלה: כיצד מותר לאדם לפגוע בעצמו ולהפיל את עצמו לכבשן האש, כדי לא להלבין פני חברו, הרי אסור לאדם לפגוע בעצמו?

בטרם נדון בשאלה זו, נזכיר מספר מקורות בהם חז"ל העמידונו על חומרת איסור הלבנת פנים.

המשנה במסכת **אבות**¹⁰ מונה את המלבין פני חברו בתוך רשימת אנשים שאין להם חלק לעולם הבא, וזו לשונה:

"רבי אלעזר המודעי אומר: המחלל את הקדשים והמבזה את המועדות והמלבין פני חברו ברבים והמפר בריתו של אברהם אבינו ע"ה והמגלה פנים בתורה שלא כהלכה - אף על פי שיש בידו תורה ומעשים טובים, אין לו חלק לעולם הבא".

במסכת **בבא מציעא**¹¹ משווה הגמרא את הנכשל בהלבנת הפנים לשופך דמים, וזו לשונה:

"כל המלבין פני חברו ברבים כאילו שופך דמים. - אמר ליה: שפיר קא אמרת, דחזינא ליה דאזיל סומקא ואתי חורא".

רב נחמן בר יצחק משבח את שונה הברייתות על דבריו, ומעיד בפניו שראה במו עיניו איך בשעה שאדם מתבייש הולך האודם מפניו והוא מחוויר¹².

בהמשך שם מובאים דברי אביו, לפיהם אנשי ארץ ישראל נזהרים באופן מיוחד שלא להלבין פני חבריהם, בשל חומרת הדבר:

"אמר ליה אביו לרב דימי: במערבא במאי זהירי? - אמר ליה: באחוורי אפי. דאמר רבי חנינא: הכל יורדין לגיהנם, חוץ משלושה. הכל סלקא דעתך? אלא אימא: כל היורדין לגיהנם עולים, חוץ משלושה שיורדין ואין עולין. ואלו הן: הבא על אשת איש, **והמלבין פני חברו ברבים**, והמכנה שם רע לחבירו".

הגמרא¹³ מרחיבה בחומר עוון מלבין פני חברו ברבים, וכה דבריה:

"נוח לו לאדם שיבוא על ספק אשת איש ואל ילבין פני חברו ברבים".

זאת משום שבעבירות שעונשן מיתת בית דין, כגון אשת איש, יש לחוטא חלק לעולם הבא, אך "המלבין פני חברו ברבים - אין לו חלק לעולם הבא". ועדיף להפסיד את העולם הזה על פני הפסד העולם הבא.

תוספות¹⁴ במסכת סוטה עומדים על כך שהלבנת פנים אינה נמנית במפורש עם שלוש העבירות שעליהן נאמר "יהרג ואל יעבור" (עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים), ומסבירים זאת:

"משום דעבירת הלבנת פנים אינה מפורשת בתורה, ולא נקט אלא עבירות המפורשות".

¹⁰ אבות פ"ג, מ"א.

¹¹ בבא מציעא נח ע"ב.

¹² תוספות שם (ד"ה דאזיל סומקא) מבארים, שמה שנו רואים כי בתחילה כשאדם נעלב פניו מאדימות, זה מפני שהדמים מתאספים סמוך לעור, לפני שהם יוצאים מהפנים.

¹³ בבא מציעא נט ע"א.

¹⁴ תוספות סוטה י ע"ב ד"ה נוח לו לאדם.

לכאורה, משמעות הדברים היא, כי אף שעוון הלבנת פנים אינו כתוב במפורש, הוא חמור כמו שלוש העבירות החמורות, וגם עליו צריך למסור את הנפש.

הרמב"ם מדגיש את חומרת האיסור בשני מקומות, אך אינו כותב שיש למסור עליו את הנפש. בהלכות חובל ומזיק¹⁵ כתב:

"אף על פי שהמבייש שאר העם בדברים פטור מן התשלומין, עוון גדול הוא, ואינו מחרף ומגדף לעם ומביישן אלא רשע שוטה, ואמרו חכמים הראשונים שכל המלבין פני אדם כשר מישראל ברבים אין לו חלק לעולם הבא".

המקום השני שבו עומד הרמב"ם על חוברת האיסור, הוא הלכות דעות¹⁶, וכך כתב:

"אסור לאדם להכלים את ישראל וכל שכן ברבים... אף על פי שהמכלים את חברו אינו לוקה עליו, עוון גדול הוא... אין לו חלק לעולם הבא".

עצה טובה או חובה גמורה

רבי יצחק עטייה¹⁷, שכיהן כדיין וראש ישיבה בחלב שבסוריה לפני כמאתיים שנה, דן בחיבורו **מְשַׁרְת משה**¹⁸ על הרמב"ם, בשאלה האם הדין "נוח לו לאדם שיפיל עצמו לכבשן האש ואל ילבין פני חברו ברבים" הוא חיוב גמור, כדין "יהרג ואל יעבור", או רשות ומידת חסידות, ומיישב בכך את דעת הרמב"ם שלא הזכיר דין זה בהלכות יסודי התורה לצד שלוש העבירות החמורות.

המסקנה העיקרית של המשרת משה היא, שהלבנת פנים היא רשות ולא חובה, משום שהדין "נוח לו" אינו "חיוב" גמור, שעל האדם למסור את נפשו עליו. הוא מפרש את הלשון "נוח לו" כ"רשות היא אם ירצה", ומשמעות הדבר היא "עצה טובה קא משמע לן".

הטעם: מאחר שחז"ל קבעו כי המלבין פני חברו ברבים "אין לו חלק לעולם הבא", ועונו חמור יותר מכמה עבירות שדין מיתה, עצה טובה היא לאדם לבחור למות בעולם הזה ("שיפיל עצמו") כדי שלא יאבד את חלקו לעולם הבא. וזו הסיבה שהרמב"ם לא כלל דין זה בהלכות יסודי התורה לצד שלוש העבירות של "יהרג ואל יעבור", שכן הוא אינו "דינא וחיובא", דין וחובה גמורים.

המשרת משה מציע אפשרות, שגם תוספות, שהזכרנו כסוברים שהאיסור חמור כשלוש העבירות, לא סברו שיש חיוב "יהרג ואל יעבור" אם אנסו אדם להלבין פני חברו, אלא רק אמרו שהאיסור חמור.

רבי יצחק עטייה מביא את דעת **הפרי חדש** בספרו **מים חיים** על הרמב"ם, שסבר שגם הלבנת פנים היא ב"יהרג ואל יעבור", והביא כראיה לדבריו את דברי התוספות. אולם, הוא דוחה את דבריו, ומציין שאם בהלבנת פנים היה דין של "יהרג ואל יעבור", היה צריך למצוא פוסקים שיפסקו זאת בבירור. הוא מביא ראיה

¹⁵ רמב"ם הלכות חובל ומזיק ג, ז.

¹⁶ רמב"ם הלכות דעות ו, ח.

¹⁷ ר' **יצחק עטייה (ארום צובא), התקט"ו-התק"ץ** - בנו של רבי ישעיה עטיה, בעל "בגדי ישע". רבי יצחק היה שליט במכמני התורה ובחיבורו "משרת משה", הוא שוטח בפני המעינים חבילות חבילות של ידיעות הן מתורתם של מפרשי הש"ס והסוגיות והן משל גדולי הפוסקים ובעלי התשובות, וכל אותה בקיאות מופלאה מסייעת לו לדקדק היטב הדק בלשון הרמב"ם ולהאיר עיני הלומדים בקושיות ותירוצים בדברי הרמב"ם ונושאי כליו. רבי יצחק חיבר חיבורים נוספים, ובהם: "רב דגן" על מסכתות הש"ס, "זרע יצחק" ו"ויקרא יצחק" על התורה.

¹⁸ משרת משה על הרמב"ם הלכות יסודי התורה ה, ז.

מדברי השולחן ערוך¹⁹ שפטר את המבייש מתשלומים וממלקות, וכתב רק שזו עבירה שגורמת לאובדן העולם הבא. מכאן מוכח שדעת הפוסקים היא שהדין "נוח לו" הוא "עצה טובה" בלבד ולא חובה גמורה.

בראשית דברינו הזכרנו את דברי רבנו יונה בספרו **שערי תשובה**²⁰ המשווה את עוון הלבנת פנים לאחת משלוש העבירות: "והנה אבק הרציחה - הלבנת פנים". לפי דבריו, ניתן לומר שהלבנת פנים נכללת בתוך איסור שפיכות דמים ("אבק" שלו), ולכן היא אינה צריכה להימנות כעבירה נפרדת ברשימת שלוש העבירות החמורות.

המאירי²¹ סובר כי הביטוי "נוח לו לאדם שיפיל עצמו לכבשן האש" נאמר "דרך הערה", כלומר דרך גוזמה, כדי להדגיש את חומרת העוון, ולא כדי לקבוע הלכה למעשה שצריך למסור על כך את הנפש. כלומר, כוונת חז"ל היא, שהעברה חמורה כאילו שופך דמים, ולא שהיא רצח ממש.

הלבנת פנים מדין רודף והלבנת פנים פסיבית

הדין בנוגע לחומרת עוון הלבנת פנים, בהקשר של מעשה יהודה ותמר, מעלה שתי שאלות עקרוניות:

- א. לכאורה, יהודה, אשר גזר על תמר מוות בשריפה, בטענת שזוהי שאלתה למי שאסור לה, נחשב "רודף". אם כן, תמר היתה רשאית לנקוט בכל פעולה, כולל הלבנת פנים, כדי להציל את חייה (ואת חיי עובריה). אם כן מדוע בחרה למסור את נפשה?
- ב. איסור שפיכות דמים מבוסס על הכלל: "מאי חזית דדמך סומק טפיו", כלומר, מה ראית שדמך אדום יותר מדמו של חברך? כלל זה מחייב אדם למות ולא להרוג את חברו. אולם, כאשר אדם אינו עושה מעשה אקטיבי, כמו תמר שיכלה לשתוק, הכלל הפוך: אין לו למסור את נפשו, שכן מי אמר שדמו של השני - המבייש - אדום פחות מדמו של הראשון?

בשאלות אלו דן רבי יעקב עטלינגר²² בשו"ת בנין ציון²³, וכה דבריו:

"ומצאתי בספר 'תיבת גומא' (להרב המחבר ספר 'פרי מגדים' חקירה ה) שהביא גם כן דברי התוספות ורבנו יונה, וכתב גם כן שיש לומר דלא חשיב הך דהלבנת פנים שהוא בכלל אבזרייהו דרציחה. אלא שהקשה שם על התוספות: היאך שייך ללמוד מתמר שיהודה רצה לשורפה, דעל הלבנת פנים 'יהרג ואל יעבור'? הרי על פי מה שכתבו התוספות בפסחים, דאם אומרים לאדם הנח עצמך להשליך על התינוק ואם לאו תהרג - מותר; דאדרבא, 'מאי חזית דדמך דחברך סומק טפיו', דלמא דמא דידך

¹⁹ שולחן ערוך חו"מ סימן תכ, לט.

²⁰ שערי תשובה שער ג, קלט.

²¹ מאירי סוטה י ע"ב.

²² רבי יעקב עטלינגר (קארלסרוהה-אלטונה), התקנ"ח-התורל"א - בימי נעוריו אביו לימדו תורה ולאחר מכן המשיך את לימודיו אצל רב העיר, רבי אשר (בנו של בעל ה"שאגת אריה"). בבחורו עבר ללמוד בישיבת הרב אברהם בינג, אב בית הדין של וירצבורג שבבוואריה. לאחר הפרעות במקום נמלט לפיורדא, לבית המדרש של בעל "שער הזקנים" רבי אברהם בנימין זאב וולף המבורגר. הוא למד גם אצל רבי אשר וולרשטיין. תוך כדי לימודיו אצל הרב אברהם בינג בוירצבורג, למד גם באוניברסיטה של העיר, אך נאלץ לפרוש מהלימודים בעקבות גל אנטישמיות. התפרסם כמקובל וכבעל בקיאות עצומה בספר הזוהר. בשנת תקפ"ו התמנה לרבם של מחוז לאדנברג ואינגולשטאדט והתיישב במנהיים. הוא הקים שם ישיבה שהכשירה תלמידים לרבנות, ביניהם הרש"ר הירש. בשנת תקצ"ו מונה לרבה הראשי של העיר אלטונה, תפקיד שנשא עד סוף ימיו. גם שם הקים ישיבה ובין תלמידיו באלטונה היה הרב עזריאל הילדסהיימר. פעל לטובת היישוב היהודי המתחדש בארץ וכהוקרה על כך קיבל את תואר הכבוד "נשיא ארץ ישראל" מהרבנים הספרדיים והאשכנזים בירושלים. חיבר ספרים רבים, בהם: "ביכורי יעקב" - על הלכות סוכה, "ערוך לנר" - חידושים על הש"ס, שו"ת בנין ציון, "מנחת עני" - דרשות על התורה ו"מנחת עני" על הגדה של פסח.

²³ שו"ת בנין ציון סימן קעב.

סומק טפי' - כל שאינו עושה מעשה! ובתמר היתה רשאה להציל עצמה, ולפנים משורת הדין עבדה. והניח בציון עיון".

הפרי מגדים בספרו **תיבת גומא**, מקשה על הלימוד ממעשה תמר שלוש קושיות:

- א. אם הלבנת פנים היא רק "אביזרייהו דרציחה", או כלשונו של רבנו יונה "אבק רציחה", אין עליה דין "יהרג ואל יעבור", בדומה ל"אביזרייהו" של עבירות אחרות.
- ב. אם אדם יכול להציל את עצמו ממוות במעשה פסיבי, כמו במקרה של "הנח עצמך להשליך [אותך] על התינוק" המותר על פי תוספות בפסחים, אין הוא חייב למסור את נפשו.
- ג. לכאורה, תמר היתה רשאית להציל את עצמה על ידי גילוי האמת למרות הלבנת פני יהודה, כיוון שיהודה רצה לשורפה שלא כדיון, ועל כן היה לו דין "רודף".

הפרי מגדים מסיק מכך, שתמר פעלה "לפנים משורת הדין" בלבד, ומכאן ראייה שאין חיוב הלכתי למסור את הנפש.

רבי יעקב עטלינגר משיב על קושיות הפרי מגדים על הלימוד ממעשה תמר, וקובע כי הדין "נוח לו לאדם שיפיל עצמו לכבשן האש ואל ילבין פני חברו ברבים" איננו "לפנים משורת הדין", אלא חיוב גמור כדיון "יהרג ואל יעבור", וכך כתב:

"ותמהתי: היאך שייך בזה שלפנים משורת הדין עבדה? שהרי לכל הפוסקים הובאו (סימן קנז), אם לא במתכוין לעבור על דת - אסור למסור עצמו בעבירות שדינם 'יעבור ואל יהרג', ונקרא מתחייב בנפשו. והיאך מסרה תמר, אם לא היתה מתחייבת מן הדין?"

גם מה שהקשה מדברי התוספות, לעניות דעתי לא קשה; שהרי שם הטעם מפני שהוא אינו עושה מעשה, אבל בהך דתמר, הרי אם היתה ב'שב ואל תעשה' - לא היתה יכולה להציל עצמה, רק במה שעשתה מעשה דהלבנת פנים. והיאך יידמה זה למניח עצמו להפיל על התינוק?

וביותר היה אפשר להקשות: היאך לומדים מיהודה? כיוון שהוא רצה לשורפה שלא כדיון, אם כן נחשב רודף, ו'הבא להורגך השכם להורגו'!

אבל באמת גם זה לא קשה; שהרי יהודה בעצמו לא היה הורג אותה, רק על פי ציווי היתה נהרגת. ולענין זה לא נקרא רודף להציל עצמו בדמו. ולכן שפיר לומדים מתמר, שעל כורחך על פי הדין היתה מוסרת עצמה למיתה, דמשום הלבנת פני חברו ברבים - יהרג ואל יעבור".

התשובה לקושיה הראשונה היא: לא ייתכן שתמר פעלה "לפנים משורת הדין", כיוון שלפי ההלכה אסור לאדם למסור את עצמו למיתה על עבירות שדין "יעבור ואל יהרג". לכן, מעשה תמר מוכיח כי הדין חייב אותה למסור את נפשה, ומכאן שהלבנת פנים היא בגדר "יהרג ואל יעבור".

התשובה לקושיה השניה, המעלה את כלל "מאי חזית דדמך סומק טפי", היא שכלל זה חל במקום שבו ההצלה העצמית כרוכה ברצח של אדם אחר, וכן כאשר האדם יכול להציל את עצמו במעשה פאסיבי. אולם, במקרה של תמר, הלבנת פני יהודה נחשבת מעשה אקטיבי של פגיעה בזולת, ולכן היא היתה מחויבת למסור את נפשה ולא לעבור על איסור הלבנת פנים כדי להציל את חייה.

התשובה לקושיה השלישית היא: כיוון שיהודה לא עמד להרוג אותה במו ידיו אלא רק פסק עליה דין, לענין זה הוא אינו נחשב רודף שמתירים לנרדף להציל את עצמו "בדמו" (בהלבנת פניו).

מסקנת רבי יעקב עטלינגר היא: "שפיר ילפינן מתמר, שעל כורחך על פי הדין היתה מוסרת עצמה למיתה, דמשום הלבנת פני חבריו ברבים יהרג ואל יעבור". כלומר, תמר נהגה כדין בכך שמסרה את עצמה למיתה כי יש דין "יהרג ואל יעבור" במלבין פני חברו ברבים.

בן נח בהלבנת פנים

הדין ההלכתי בסוגיה זו מחייב אותנו לעמוד על מעמדה ההלכתי של תמר באותה העת: האם היא נחשבה כבת ישראל או כבת נח?

ועוד: האם בני נח מצווים על הלבנת פנים ב"יהרג ואל יעבור"?

לשאלות אלו נדרש הרב שלמה זלמן ליפשיץ²⁴, רבה הראשון של ורשה, בשו"ת חמדת שלמה²⁵, ומבחין בין מעמד ישראל למעמד בן נח, וכה דבריו:

"ולפי זה, יש לומר דאף דישראל מחויב למסור עצמו, ואחר [- בן נח] אינו מצווה, אבל אם האחר רוצה למסור עצמו – מותר.

כיון דהא דהישראל אינו רשאי למסור עצמו כשאינו מחויב, הוא משום שנאמר 'וחי בהם' - וזה רק לדידיה נאמר. ומדוקדק לשון הרמב"ם (הלכות מלכים י', ב), שכתב 'אם אנסו אנס' ולא כתב 'חייב' כמו שכתב בישראל (יסודי התורה ה, א).

ולפי מה שכתבתי, ניחא, דיש לומר: כיון ד'וחי בהם' לא נאמר כלל גביה, על כורחך רשאי להחמיר על עצמו".

החמדת שלמה מסיק כי בן נח רשאי למסור את עצמו למיתה כדי להימנע מעבירה, אף אם אינו מחויב לכך, מכמה טעמים:

א. "וחי בהם" נאמר רק לישראל. ומאחר שלא נאמר כלל לגבי בן נח, הוא רשאי להחמיר על עצמו ולמסור את נפשו.

ב. הוא מדייק מלשון הרמב"ם בהלכות מלכים, שכתב לגבי בן נח: "אם אנסו אנס", אך לא כתב לשון "חייב" - כפי שכתב לגבי ישראל בהלכות יסודי התורה. נמצא שלדידו, אף על פי שבן נח אינו מחויב למסור עצמו על איסורים קלים יותר, אם הוא רוצה למסור עצמו, הדבר מותר לו.

לפי זה, גם אם תמר היתה בת נח, היתה רשאית למסור את נפשה על הלבנת פני יהודה.

²⁴ הרב שלמה זלמן ליפשיץ (פוזנא-ורשה), התקכ"ה-התקצ"ט - רבה הראשון של העיר ורשה בפולין, ומחבר שו"ת על ארבעת חלקי שולחן ערוך. נולד לרב יצחק בן ר' יואל ליפשיץ בעיירה פוזנא שבפולין. למד אצל רבי יוסף מפוזנא. מילדותו הקדיש את כל זמנו ללימוד תורה. בגיל שבע עשרה התחתן עם בתו של ר' יקיר, מגדולי הגבירים של קהילת פוזנא, אשר נתן לו סכום רב כנדוניה, והתחייב לפרנסו במשך עשר שנים. לאחר שנים אחדות נפטרה אשתו הראשונה, אשר הולידה את בניו, ר' יואל ורבי שלמה. בנישואיו השניים התחתן עם אחותה, פייגיל. חותנו העניק לו שוב סכום כסף רב, והתחייב לפרנס אותו עוד עשר שנים נוספות. בגיל ארבעים, לאחר כעשרים ושתיים שנה בהן נסמך על שולחן חותנו, נאלץ למצוא מקור לפרנסתו. ובשנת התקס"ד קיבל על עצמו רבנות בעיר נאשלק. בשנת התקע"ט התמנה לרבה של פראגה, פרבר של ורשה, ובשנת התקפ"א התמנה לרבה הראשי הראשון של ורשה. עמד בקשר מכתבים אמיץ עם רבי עקיבא איגר ועם רבי יעקב לורברבוים בעל "נתיבות המשפט", שהעריכו אותו ביותר. כל ימיו השתדל בכל מאודו לקיים את מצוות צדקה וגמילות חסדים, ופיזר מלבושים וממון רב לעניים ולנזקקים.

²⁵ שו"ת חמדת שלמה או"ח סימן לח, אות לא.

הלבנת פנים על מנת להציל מעברה

בהערות הגאון רבי יוסף שלום אלישיב על הש"ס²⁶, הביא דברי רבנו יונה בשערי תשובה²⁷, לפיהם מצד הדין אמנם מותר להלבין פנים כדי להציל מאיסור. אלא, במקרה של תמר ויהודה, המעשה נחשב כאביזרייהו דשפיכות דמים. וכשם ש"אביזרייהו דגילוי עריות" דינו "יהרג ואל יעבור", כך גם כאן, ולכן תמר לא היתה רשאית לעבור איסור הלבנת פנים כדי להציל את חייה. מכל מקום קשה:

"ויש להקשות, דהרי איתא בברכות יט, דהרואה כלאים אצל חברו פושטו ואפילו בשוק. הרי דמותו להלבין פני חברו ברבים כדי לאפרושי מאיסורא. ואם כן קשה, דהוא הדין בנידון דידן, גבי תמר, הרי היה לה להלבין פניו כדי להפרישו מרציחה [שלה ושל העוברין, דבן נח מוזהר על העוברין], וזוהי קושיא עצומה".

אדם שקנה בגד ולבשו, ולפתע בהיותו בשוק התברר לו שהוא לובש שעטנז שאסור מהתורה, עליו לפשוט את הבגד, למרות שיישאר ערום באמצע הרחוב ויתבייש, מפני שאין עצה ואין תבונה לנגד ה', וכל מקום שיש חילול השם אין חולקים כבוד אפילו לרב. ואם לא הסירו מפני הבושה, יש אומרים שמצד מצוות התוכחה והערבות ההדדית של כל ישראל זה לזה, מצוה על חברו לקרוע את הבגד ממנו, אפילו בשוק²⁸ - משמע שמותר להלבין פני חברו ברבים על מנת להפרישו מאיסור. אם כן, מדוע היה אסור לתמר להלבין את פניו של יהודה על מנת למנוע ממנו להרוג אותה ואת עובריה?

הגרי"ש אלישיב מיישב קושי זה באמצעות חילוק עקרוני בין שני סוגי הצלה:

"ויתכן ליישב דהנה בגוונא שבא להציל עצמו על ידי הלבנת פנים, בזה מסתבר שזה יהרג ואל יעבור, דהוי כעין להציל עצמו בממון חברו שלא הותר אלא מצד שניתן להישבון".

כאשר אדם מבייש את חברו כדי להציל את חברו מלעבור איסור - הדבר מותר. אך כאשר אדם מבייש את חברו כדי להציל את עצמו, כמו במקרה של תמר שניצלה ממוות - הדבר אסור.

הצלת עצמו על ידי הלבנת פנים דומה ל"להציל עצמו בממון חברו". הצלת עצמו בממון הותרה רק משום שניתן להחזיר את הממון, אך הלבנת פנים היא נזק שאינו ניתן להשבה, ולכן אסור לאדם לעבור על איסור הלבנת פנים, גם אם מטרתו היא להציל את חייו.

חילול שבת על מנת למנוע הלבנת פנים

הגאון רבי שלמה זלמן אויערבך בספרו מנחת שלמה²⁹, דן בחומרת איסור הלבנת פנים, ושואל האם חומרה זו מגיעה למעמד של פיקוח נפש שדוחה שבת, וכה דבריו:

²⁶ הערות הגרי"ש אלישיב מסכת בבא מציעא דף נט עמוד א.

²⁷ שערי תשובה ג, אות קלט.

²⁸ ברכות יט ע"א; שולחן ערוך יו"ד סימן שג, א.

²⁹ מנחת שלמה ח"א סימן ז.

"ועיין גם בשערי תשובה לרבנו יונה, שכתב בשער ג אות קלט: והנה אבק הרציחה הלבנת פנים - וכמו שאמרו כי יהרג ולא ירצח, דומה לזה אמרו שיפיל עצמו לכבשן האש ולא ילבין פני חברו ברבים. וגם עיין שם בפני יהושע בבא מציעא שמסתפק אם הוא רק היתר או חיוב גמור למסור נפשו להריגה, ומעתה אף שאין להעלות כלל על הדעת שיהא מותר להרוג את הרודף להלבין פני חברו כמו שמותר להרוג את הרודף אחר חברו להרגו. אבל מכל מקום צריך עיון מאי טעמא לא יהא מותר לחלל שבת כדי למנוע הלבנת פנים, ולכאורה הוא קל וחומר - ומה אם מותר לחלל שבת כדי להציל אדם ממיתה, כל שכן דשרי להציל מהלבנת פנים דחומר יותר משריפת ג' נפשות בכבשן האש, וגם קל וחומר הוא מיהודה שההלבנת פנים היתה רק לומר עליו שנתכוין לבוא על גויה פנויה אשר רק בבית דין של חשמונאי גזרו על זה איסור, וכל שכן במי שרודף אחר חברו לבזותו ולהלבין פניו ברבים בעלילות של שקרים וכזבים".

אם הלבנת פנים חמורה עד כדי ששקולה לשפיכות דמים או עריות ("יהרג ואל יעבור"), כפי שאמרו שיפיל אדם עצמו לכבשן האש ולא ילבין פני חברו, הרי לכאורה: מדוע לא יהיה מותר לחלל שבת כדי למנוע הלבנת פנים? והרי קל וחומר הוא: ומה אם מותר לחלל שבת כדי להציל אדם ממיתה רגילה, כל שכן שיהיה מותר להציל מהלבנת פנים, שהיא חמורה אף יותר משריפת "שלוש נפשות בכבשן האש" (תמר שני העוברים שברחמה)!

הגרש"ז אויערבך מבאר, כי ניתן לומר שאסור היה לתמר להלבין את פניו של יהודה, משום שגם אם היתה מגלה שממנו נתעברה, יהודה היה יכול להכחיש אותה, והיא לא היתה נאמנת, ולא היתה ניצלת, כפי שראינו למעלה בשם הבכור שור.

המסקנה על פי זה: רק במצב שבו אין ודאות שהלבנת הפנים תציל - אז נאמר "מוטב שתפיל עצמה לכבשן האש", כי אי אפשר להתיר איסור ודאי של הלבנת פנים למען הצלה שהיא ספק. ממשיך הגרש"ז אויערבך:

"אבל כיון שהראשונים לא פירשו כן, משמע שאם היתה אומרת בפירוש שנבעלה לאותו צדיק, היתה נאמנת ומצלת בכך ג' נפשות, ואף על פי כן לא רצתה לגלות. וכיון דלבד מהמאירי פירשו כולם את הגמרא כפשוטה, צריך עיון מה טעם לא יהא מותר לחלל שבת להציל אדם מהלבנת פנים של אמת, וכל שכן של שקר וכזב".

רוב הראשונים לא פירשו כך, אלא פירשו שאם תמר היתה אומרת "ממך אני מעוברת" היא היתה נאמנת ומצילה שלוש נפשות (שלה ושל העוברים), ואף על פי כן בחרה שלא לגלות - משמע שמסרה נפשה להריגה. אם כן, מוסכם שהלבנת פנים שווה לשפיכות דמים, ולכן השאלה חוזרת: מדוע אין מתירים לחלל שבת כדי להציל אדם מהלבנת פנים?

לעניות דעתי ניתן לומר כך: ההיתר לחלל שבת מדין פיקוח נפש מבוסס על הסברה של "חלל עליו שבת אחת על מנת שישמור שבתות הרבה", וסברה זו שייכת רק לגבי פיקוח נפש אמיתי, כדי שיחיה ויקיים מצוות בעתיד, אך אינה שייכת לגבי איסור הלבנת פנים, שאינו נכנס תחת גדר זה של "וחי בהם".

לאחר שדן הגרש"ז אויערבך בהרחבה בלימוד ההלכה מפרשת יהודה ותמר, כתב שלמעשה אין להתיר איסור כדי למנוע הלבנת פנים "משום דאף אם אסור להציל עצמו באיסור גזל או הלבנת פנים, מכל מקום כדי למנוע אחרים מזה, אין שום היתר לעבור עבירה, ורק משום פיקוח נפש ממש אמרה תורה שמותר לחלל

שבת ולהרוג את הרודף אפילו בשבת". אולם במסקנת דבריו כתב להתיר איסור דאורייתא בשב ואל תעשה ואיסור דרבנן בקום ועשה, על פי דברי הגמרא בברכות "גדול כבוד הבריות שדוחה לאו דלא תסור"³⁰.

בקצרה

פרשיה מרכזית בפרשתנו היא מעשה יהודה ותמר, ומתוך התבוננות במעשה זה נוכל לעמוד על הגדרים ההלכתיים של איסור הלבנת פנים:

א. חומרת האיסור

ממעשה יהודה ותמר לומדים חז"ל, על חומרת איסור הלבנת פנים, עד שאמרו: "נוח לו לאדם שיפיל עצמו לכבשן האש ואל ילבין פני חברו ברבים".

הגמרא משווה את המלבין פני חברו לשופך דמים, כי פני המתבייש מלבינים ונראה כמת. **ורבנו יונה** מגדיר את מעשה הלבנת הפנים כ"אבק רציחה".

המלבין פני חברו ברבים נמנה ברשימת אלה ש"אין להם חלק לעולם הבא", ולכן עדיף לעבור על ספק אשת איש מאשר להלבין פנים.

ב. מעמד האיסור: חובה גמורה או מידת חסידות?

תוספות מסבירים כי הלבנת פנים אינה נמנית במפורש עם שלוש העבירות של "יהרג ואל יעבור", רק משום שאינה מפורשת בתורה, אך מצד הדין היא חמורה כמותן.

הרמב"ם מדגיש את חומרת האיסור, אך אינו כולל אותו בדיני "יהרג ואל יעבור". **המשנת משה** מסביר שהביטוי "נוח לו" משמעותו "עצה טובה קא משמע לן" ולא חובה גמורה.

רבי יעקב עטלינגר בשו"ת בנין ציון מסיק כי מעשה תמר מוכיח שמדובר בחיוב גמור כדין "יהרג ואל יעבור". לטענתו, אסור לאדם למסור את עצמו למיתה על עבירות שדין "יעבור ואל יהרג", ולכן מעשה תמר מוכיח שהיתה חייבת למסור את נפשה. כמו כן, יהודה לא נחשב "רודף" לענין זה, כי הוא לא הרג אותה במו ידיו אלא פסק את דינה לשריפה.

ג. הלבנת פנים כדי להציל מעבירה

הגרי"ש אלישיב מקשה: אם מותר להלבין פנים כדי להפריש חבר מאיסור (כגון כלאיים בשוק), מדוע תמר לא היתה רשאית להלבין את פני יהודה כדי להציל את עצמה ואת עובריה ממוות? הוא מחלק: מותר לבייש את חברו כדי להציל את חברו מאיסור, אך אסור לבייש כדי להציל את עצמו. זאת, משום שהלבנת פנים היא נזק שאינו ניתן להשבה, בדומה לאיסור להציל עצמו בנזק ממון חברו, ולכן זה בגדר "יהרג ואל יעבור".

ד. חילול שבת כדי למנוע הלבנת פנים

הגרש"ז אויערבך שואל: אם הלבנת פנים חמורה כ"יהרג ואל יעבור", מדוע לא התירו לחלל שבת כדי למנוע אותה? יישוב אפשרי: ההיתר לחלל שבת מבוסס על "חלל עליו שבת אחת על מנת שישמור שבתות הרבה", וסברה זו שייכת רק בפיקוח נפש אמיתי.

³⁰ ברכות יט ע"ב.

למסקנה, כותב הגרש"ז אויערבך, שכדי למנוע הלבנת פנים, מותר לעבור על איסור דאורייתא רק בשב ואל תעשה, ואיסור דרבנן גם בקום ועשה.